

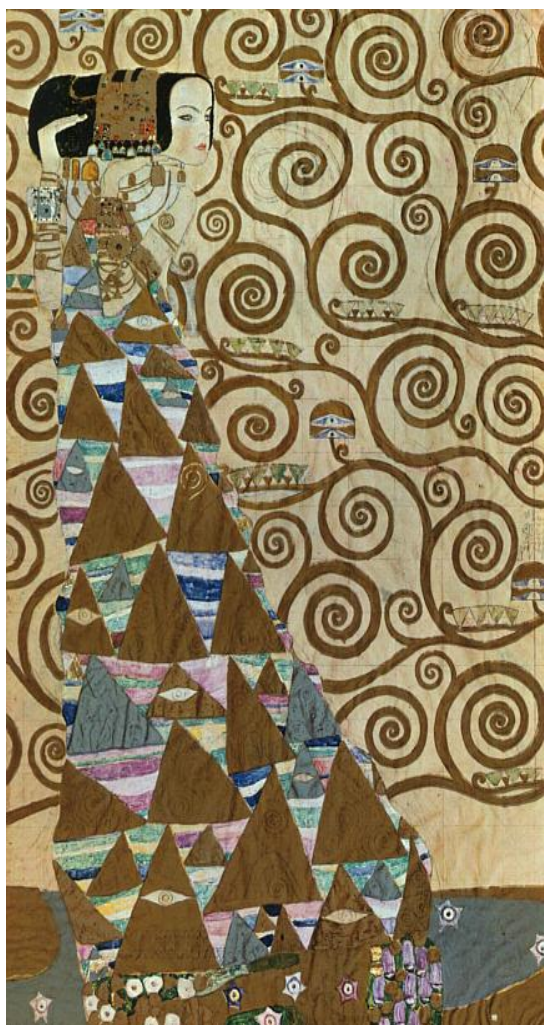
2009. november 09., hétfő

[cikk](#) » [zenei írások](#)

Judit a XXI. században – II. rész: A világok harca

[MusiciansWho](#) - 2009. november 04., szerda 14:49

Avagy az aktualitás és az aktualizálás különbségei Bartók Béla: A Kékszakállú herceg vára című misztériumának alapján - Varga Ildikó Rita Anna esszéje.

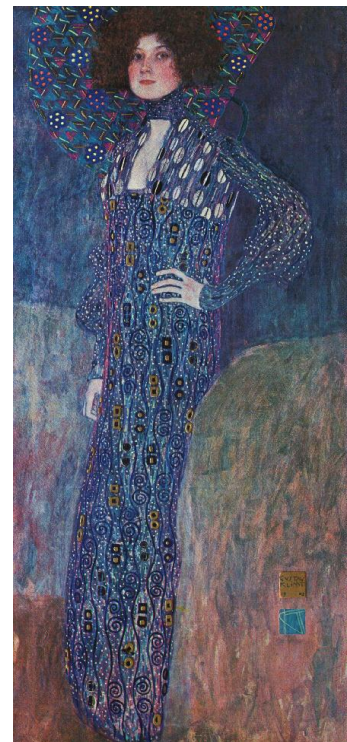
Bartók Béla egyetlen operájában lelkek, világok és értékek drámája áll a középpontban. A századok és felfogások harca, s ezen belül is a férfi és a nő kapcsolatának szomorújátéka, amelynek minősége, milyensége és értelmezése jelentős átalakuláson ment át az 1900-as években, amikor is a „gyengébbik nem” társadalomban elfoglalt helye és megítélése radikálisan új, forradalmian más lett.

A változás már a XVIII. század végén megindult. Az ismert feminista zászlóvivő, Mary Wollstonecraft „Vindication of the Right's of Woman” (kiadták: 1792-ben) című művében ekkor vetette fel, hogy a nő nem csupán csinos arcocská, hanem egy önálló szellemiséggel rendelkező lény. Később, 1848-ban, Amerikában adtak ki egy korszakalkotó írást a korábban gyengébbnek tartott nem jogairól „Érzelmek és (Jogok) Kiáltványa” – „Declaration of (Rights) and Sentiments”, vagy „Seneca Falls Convention” – címmel. 1900-ban, Ellen Key, svéd író és pedagógus: „A

gyermek évszázada” című munkájában pedig egy kortárs drámaíróra hivatkozott, aki a XX. századot „A nő évszázadának” nevezte.

Bartók Béla korában, egészen pontosan akkor, amikor a „Kékszakállút” benyújtotta a Lipótvárosi Kaszinó pályázatára, a nők társadalmi szerepe jelentősen átértékelődött. Felszabadulásukat a divat is nyomon követte. 1910 körül, a fűző megszűnésével új stílus született. Az egyenes vonalú ruhák a kor szexuális és elvi szabadságát jelképezték, hiszen bennük igen jól és rendkívül provokatív módon látszott és mozgott a női test. Később, az 1910-es évek végén, a Szarajevói Merénylet után a helyzet még inkább radikalizálódott. Az I. világháborúban a nők már ápolóként, hadiipari munkásként, néha katonaként is helytálltak magukért és hazájukért. A nemek egyenjogúságáért harcolók számára rendkívül fontos állomás volt a „Nagy Háború”, azaz az I. világháború, amely gyökeresen megváltoztatta a korábbi szokásokat és beidegződéseket, és minden korábbi erőfeszítésnél hatékonyabban szolgálta az esélyegyenlőség ügyét. A fronton harcoló férfiak gondolkodása azonban nem mindenben követte a forradalmi változásokat. A sebesült katonák többsége sokszor némi ellenérzéssel viseltetett azokkal a hölgyekkel szemben, akik elesettnek és gyöngének látták őket, ám a férfitársadalom egy részének hangos tiltakozása ellenére sem volt megállítható a folyamat, amely a „modern nő” típusának kialakulásához vezetett.

Bartók Béla operájának 1911-ben elkészült változata egy új korban született. A „gyengébb nem” alárendelt státusa – legalábbis az előző századhoz mérten – megszűnni látszott. Egyetemre járhattak, képezhették magukat, s a változások folytán a férfi-nő kapcsolat is kiegyensúlyozottabbá vált. Bartók, egyetemi tanári munkája során, 26 évesen találkozott a Judit karakterét ihlető, 19 esztendő Geyer Stefivel (1888-1956), az ígéretes hegedűművésszel, aki Hubay Mesteriskolájában végezte tanulmányait. Kapcsolatuk 1907 elején kezdődött és 1908. februárjában, Stefi szakítólevelével ért véget, ami annyira megrázta a zeneszerzőt, hogy a lány sorait egyenesen a „halálos ítéletnek” nevezte. A dolog pikantériája, hogy Bartók pont aznap fejezte be az ifjú hölgynek írt I. Hegedűversenyt (op. posth. 1., BB 48a, Sz 36), amikor annak sorai hozzá megérkeztek. A „másik nő”: Ziegler Márta, aki igen gyorsan vette át az elveszített kedves helyét, 1909-ben ment feleségül Bartókhhoz, aki az 1911-ben elkészült „A Kékszakállú herceg vára” című művét már neki ajánlotta.

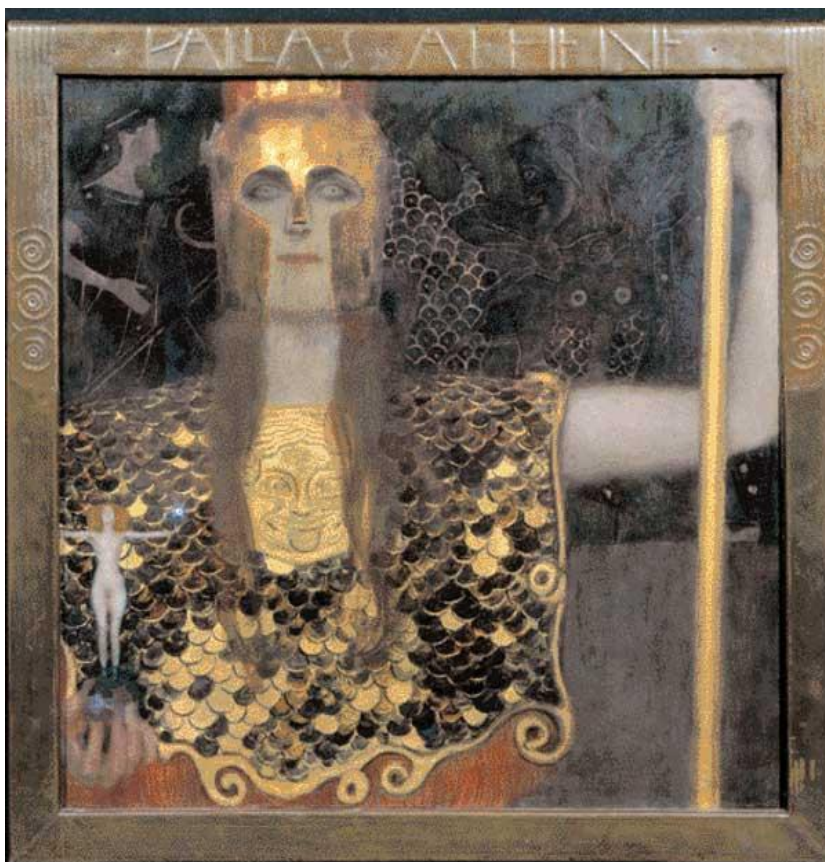

Balázs Béla (született Bauer Herbert) és a másik nem viszonya sem volt ellentmondásoktól mentesnek mondható, hiszen annak ellenére, hogy néhány forrás szerint csupán szexuális eszköznek tekintette képviselőiket, megírta az 1909-ben megjelent, nagy vitákat kiváltott és sikert aratott: „Doktor Szélpál Margit” című drámáját, amelyben újfajta problémáival már megjelent a „modern nő”.

A XX. század időszerűsége és a múlt szeretete és tisztelete egyaránt fellelhető mind Balázs Béla, mind Bartók Béla alkotásában, ami két zseniális és poláris alkotást eredményezett. Balázs Béla drámájának eredete, stílusa és nyelvezete érdekes kettősséget mutat. A történet alapját képező monda gyökerei a középkorba nyúlnak vissza és mintegy tizenöt európai nép kultúrájában megtalálhatók. 1679-ben jelent csak meg a Charles Perrault-féle „Kékszakállú- történet”, azaz a „Histoires ou Contes du temps passé avec des Moralités”, amelyet 1789 és 1920 között 18 színpadi műben dolgoztak fel. A középkori és a XVII. századi eredet ellentétéként a tragédia eszmeisége Friedrich Nietzsche és Maurice Maeterlinck szellemi befolyását mutatja, akik közül az előbbi Wagnerre és Bartókra, utóbbi pedig Balázásra volt nagy hatással. A dráma stílusa és nyelvezete is két forrást használ: a nyugati szimbolizmus elemeit és a magyar népköltészet hagyományait, amit az alábbi idézet is bizonyít:

„Szemünk pillás függőnye fent,
Hol a színpad, kint-, vagy bent?” - részlet a „Prológ”-ból.

Az idézet alacsony szótagszámú sorokból áll (8), amely metrika az ősi vagy régi stílusú magyar népdalokra jellemző. A regös éneke 5-6-os, illetve 8-as szótagszámmal íródott, nyelvezete egyszerű, jelentéstartalma azonban szimbolikus.

A szereplők nevei szintén jelképesek, bár eredetük igen régre vezethető vissza. Nem csak a korábban említett középkorig, hanem egyenesen az ókorig, hiszen Zeusznak például – aki főisteni hatalmát és férfierejét igen sok afférban használta – a görög mitológiában kék szakállá volt, a „Judit”, pedig bibliai név a következő jelentéstartalommal: eredeti ötletekkel rendelkező, alkotó, önbizalommal teli személyiség, aki

könnyen teremt, ám nehezen tart fenn kapcsolatot. A szomorújátékban azonban még ennél is több szimbolikusnak, de ugyanakkor ősinek is mondható kettősség

fedezhető fel, mint például a „sötétség” és a „világosság” harca (Vörösmarty Mihály: „Csongor és Tünde” stb.), vagy a történetben szereplő hét ajtó, ami más szemszögből nyolc, hiszen az első ajtó a kapu, amelyen át a szerelmesek a várba érkeznek.

A hetes szám előfordulása a kultúra és a tudományok területén is gyakori. Megtalálható mesékben, mondákban, a vallástudomány, a történelem, az antropológia, vagy épp a biológia területén. Például: „Hetedhét országon túl”, a „Hét Főbűn”, a „hét magyar törzs”, az emberi test sejtjei hét évente cserélődnek, az életszakaszok hét évenként változnak, egy halotti tor hét napig tartott a magyar néphagyományban stb. A hetes – néhány forrás szerint – mágikus szám. Az „isteni hármass”, azaz: az Atya, a Fiú, és a Szentlélek (katolicizmus), vagy Brahma, Visnú, és Siva (hinduizmus), vagy Amon, Mut, és Honszu (ókori Egyiptom), és a „földi négyes”, azaz a Nap, a Föld, a Víz, és a Levegő (mikrokozmosz) egysége. Bolygói a Neptunusz és a Hold, amelyek közül az első tevékeny, férfias bolygó, ugyanakkor hordoz egy halállal és zűrzavarral kapcsolatos jelentést is, illetve összeköttetést a láthatón túli világgal. Negatív tulajdonságai: a hamisítás, a csalás, a pesszimizmus, és a magány. A Hold a fogyás és gyarapodás, a szellemi, lelki élet bolygója. A nyolcas szám égiteste a Szaturnusz. Az univerzális rend, ugyanakkor az akadályok, a bánat, a végzet, a sikerorientáltság és a hatalomvágy bolygója. Olyan embert jelölhet, akire a megszállottság, a türelem és a megbocsátás hiánya, illetve a tartozások behajtásának kényszere jellemző.

Ahogy a vár Kékszakállút, úgy annak hét vagy nyolc ajtaja a herceg lelkének kapuit jelképezik. A „lélekvár” szimbólum sivársága, fénytelenége az ember és a művész világtól való elidegenedésére, a „boldogság keresésére” utalhat, ami Maurice Maeterlinck leghíresebb művének, „A kék madár”-nak (1909) is alap gondolata, s bár a XX. század fontos eszméje volt, egyáltalán nem új keletű.

Bartók zenéje követi és meg is erősíti a drámának a korszakok és felfogások harcának kettősségére épülő mondanivalóját és szerkezetét. A darab hangszerelése romantikus-utóromantikus, Wagner és Richard Strauss színvilágát idézi, ám műfaja újdonság, hiszen először „beszélnek” az operaszínpadon népdal-hanglejtésben a hősök. A hagyományoktól eltérően rendkívül erős a zene szimfonikus jellege.

Az énekszólamok, amelyek egyrészt a magyar népdal, másrészt – Bartók szerint Claude Debussy: „Pelleas”-ának hatását idézik (az opera alapját képező dráma írója: Maurice Maeterlinck) – motívumszerűek, és többségükben pentaton, ereszkedő dallamvonalúak. A két vokális szólam és a szimfonikus zenekar egészen a hetedik ajtóig szinte párhuzamosan, egymás mellett halad. A mű zenéje szigorúan tonális, funkciórendje hagyományosnak mondható, de megjelenik benne a pentatónia és a hétfokúság – a fisz-moll pentaton és a C-dúr (a kvintkör egymással szemben álló pontjai), – illetve a dúr-moll akkordok kettőssége is. A „mélyben”, a zenekari szövetben sok az átkötött hang, a kitartott akkord, amelyek statikusságának ellentétéként szabadon, és Judit esetében igen romantikus

szenvedélyességgel gyakran skálaszerűen, alulról felfelé, mintegy kérdezve, majd egyre magasabbra kapaszkodva - mozognak a vokális szólamok.

Az opera egyik leglényegesebb eleme a „Leitmotive”-k, a vezérmotívumok használata, ami kétségtelenül Wagner hatását bizonyítja. A legfontosabbak a „Vár”, a „Vér” és a „Kékszakállú-motívum”, amelyek közül szinte kizárólag a „Vér” marad meg kisszekund-disszonanciájában érintetlennek, állandónak, mint a szereplőket egymástól elválasztó végzet, testiség, vagy más források szerint az áldozat, a szenvedés és a halál jelképe. A vér, mint szimbólum bír még egy kevésbé ismert, de az opera és a dráma szempontjából érdekes jelentéssel a „héber Biblia” (pl. Mózes V. könyve 12. fejezet 23. vers) szerint, amely azt a lélekkel, egészen pontosan a „nesamá”-val azonosítja. A forrás szerint az embernek három lelke van, amelyek közül éppen ez a „nesamá” az, amely érző és halhatatlan, s amely majd visszatér Istenhez. Ez az értelmezés új megvilágításba helyezheti a tényt, hogy miért pont ez a zenei elem marad változatlan, míg a többi, „hús-vér”, tehát emberi motívum, mint például a „Kékszakállú” jelző, vagy a „Könny”, és a titkos kamrákat jellemző témák folytonos átalakuláson mennek át.

Mindössze egyetlen szereplője van az operának, akit Bartók „megfosztott” attól, hogy vezérmotívumával is részt vehessen a szomorújáték történetének alakításában. Lehetséges, hogy a szerző elfeledkezett Juditról, esetleg őt magát, vagy a herceg életében betöltött szerepét ítélte volna jelentéktelenné? Vagy csupán azt kívánta tudatni, hogy a „gyengébb nem” képviselőjének ösztönökből épülő lényé egy férfi számára semmilyen állandó jellemvonást sem mutat? A feltett kérdésekre nincs kielégítő válasz, de az a következtetés, amellyel Bartók felépítette operáját, jelzi, hogy a „Judit-motívum” elhagyása nem lehet véletlen. A tény, hogy a „Leitmotive”-k használata hódolat a múlt és Richard Wagner nagysága előtt bizonyítja, hogy Judit lelkének, jellemének bemutatására egy XIX. századból eredeztethető zenei elem már nem volt, nem lehetett alkalmas. (Az esszé utolsó részét a jövő héten közöljük.)

Varga Ildikó Rita Anna, PhD

Universität für Musik und darstellende Kunst Graz

A felhasznált források (folytatás):

6. Brockhaus-Riemann, Zeneműkiadó, Budapest, 1983, I. kötet, p.130.

7. Kroó György: Bartók színpadi művei. Zeneműkiadó, Budapest, 1962.

8. A kékszakállú herceg vára, Kroó György utószavával, Zeneműkiadó, Budapest,

1979, pp.49.-55.

9. Lendvai Ernő, Bartók dramaturgiája, Zeneműkiadó, Budapest, 1964.

10. info@bartoknewseries.com/magyar.asp?id=17, Bónis Ferenc ajánlása, Bartók Új Sorozat 4.

11. Balázs Béla, A magyar irodalom arcképcsarnoka, mek.niif.hu/01100/01149/html/balazsb.htm, p.1.

12. Wollstonecraft, Mary, 1792, A Vindication of the Rights of Woman, www.batteby.com/144

13. Modern History Sourcebook: Seneca Falls, The „Declaration of (Rights) and Sentiments”, 1848,

www.fordham.edu/halsall/mod/senecafalls.html

14. A nőkép és a nőnevelés főbb csomópontjai a 20. században, www.staff.uszeged.hu/~comenius/.../13_20_sz_Europa_1.ppt, pp.14. 16. 18.

15. Női szerepek, női munkavállalás, Dr. Szabó-Tóth Kinga szociológus, egyetemi docens, ME, BTK, SzociológiaiIntézet, szociologiaszak.unimiskolc.hu/.../csaladszociologia/Valtozonoiszerepek.ppt

16. Női fehéreneműk 1900-2000, NANA, 2006. 05. 12.

17. A hetes szám, ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/.../tz_eredeti894.pdf

18. A nyolcas szám, numerologia.szeretni.hu/?i=info

19. vallas.szeretni.hu/szentharomsag.php

20. www.prherald.hu/cikk2.php?idc...id2...

Képek:

1. Gustav Klimt: Várakozás.

2. Gustav Klimt: Emilie Flöge portréja.

3. Gustav Klimt: Pallas Athéné.